

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

В. КУЗНЕЦОВ

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних
та загально-правових дисциплін*

*Інституту Управління державної охорони України
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

Дослідження кримінально-правової охорони певних суспільних відносин як соціально та історично обумовлених явищ є складним процесом із вивчення історичного розвитку злочинів, особливостей формування сучасної концепції кримінально-правової охорони і перспектив вдосконалення відповідних норм. Тому цілком справедливою є думка Ю. Бауліна про те, що «соціальне значення кримінального права виходить за межі кримінального закону й самої галузі» [1, 247]. Наявність численних наукових позицій, які іноді є протилежними щодо питань визначення поняття, змісту, форм реалізації кримінально-правової охорони, вказує як на актуальність проблематики, так і на значні труднощі при здійсненні теоретичних досліджень.

Аналіз сучасних українських кримінально-правових досліджень не дозволив виявити єдиної концепції здійснення наукового пошуку кримінально-правової охорони певних суспільних відносин [2, 12]. Тому автор цієї статті, на прикладі аналізу кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності, визначив основні принципи такої охорони [2, 27].

На нашу думку, такі принципи можуть бути загальними для всіх наукових досліджень кримінально-правової охорони певних суспільних відносин. Тому спробуємо їх сформулювати, однак для початку слід визначитися із вихідною концепцією змісту кримінально-правової охорони, тобто з'ясувати місце кримінально-правової охорони щодо реалізації функцій кримінального права.

Для нашого дослідження інтерес становить саме охоронна функція кримінального права. При цьому її визначення залежить безпосередньо від конкретизації меж об'єкта (предмета) кримінального права [3, 8–13]. Ми поділяємо позицію деяких науковців (Н. Кузнецова, М. Кропачев, А. Наумов, В. Філімонов, С. Шапченко та ін.) про те, що виникнення об'єкта (предмета) кримінального права відбувається з моменту вступу в силу кримінального закону [3, 8–13]. Тобто об'єктом кримінального права, на нашу думку, слід визнавати: 1) суспільні відносини, які перебувають під кримінально-правовою охороною (впливаючи на які, здійснюється охоронна функція кримінального права); 2) суспільні відносини, які виникають у момент скоєння

злочину (впливаючи на які, здійснюється регулятивна функція кримінального права); 3) суспільні відносини, які перебувають під кримінально-правовою охороною, і суспільні відносини, які виникають у момент скоєння злочину (впливаючи на які, здійснюється виховна функція кримінального права); 4) суспільні відносини, які перебувають під кримінально-правовою охороною, і суспільні відносини, які виникають у момент скоєння злочину (впливаючи на які, здійснюється превентивна (запобіжна) функція кримінального права). Таке визначення меж об'єкта кримінального права пов'язано насамперед із необхідністю конкретизації відповідних функцій кримінального права. Безперечно, поняття таких видів функцій кримінального права має умовний характер. Оскільки виховна та превентивна функції, як ми бачимо, реалізуються через охоронну і регулятивну функції, що дає підстави деяким ученим не ідентифікувати такі функції. Не беручи участі в полеміці з цього питання, для нас на цьому етапі дослідження головним є виокремити охоронну функцію кримінального права, яка впорядковує суспільні відносини, що виникають з моменту вступу в силу закону про кримінальну відповідальність і завершуються вчиненням злочину. Отже, можна зробити висновок, що кримінально-правова охорона породжена охоронною функцією кримінального права, а тому не слід її змішувати з іншою функцією — регулятивною.

Наступним етапом нашого дослідження є визначення виду кримінальної відповідальності, за допомогою якої реалізується кримінально-правова охорона. Як відомо, кримінальна відповідальність є фундаментальною категорією вітчизняного кримінально-

го права, на якій базуються всі його інститути, з якою пов'язано визначення напрямів кримінально-правової політики держави. Однак поняття кримінальної відповідальності не закріплено в законодавстві і залишається дискусійним у теорії кримінального права вже декілька десятиліть.

Ми підтримуємо позицію В. Грищука, що за часом настання слід виокремлювати потенційну (є кримінально-правова емпірична можливість, підтверджена всім змістом кримінально-правової реальності, дійсності (складовими елементами якої є держава в особі компетентних органів, кримінально-правова ідеологія; кримінальне законодавство, кримінально-правова відповідальність; кримінально-правовий порядок)) і реальну (дійсну) кримінальну відповідальність [4, 361–362, 649]. Такі види кримінальної відповідальності виокремлюють і Ю. Баулін (потенційна кримінальна відповідальність людини — загроза, яка існує в санкції кримінально-правової норми і яка може бути реалізована в майбутньому до конкретної особи, що вчиняє злочин [5, 33–35]), О. Наден, О. Дудоров, П. Андрушко та інші вчені. Виходячи з визначених базових положень, вважаємо, що кримінально-правова охорона (охоронна функція кримінального права) реалізується через потенційну кримінально-правову відповідальність. Тобто потенційна кримінальна відповідальність виступає як особливий інструмент реалізації кримінально-правової охорони. Важливою є думка П. Фефелова, що відповідальність є засобом, за допомогою якого вирішується завдання кримінально-правової охорони [6, 66]. Інакше кажучи, поняття «кримінально-правова охорона» співвідноситься з поняттям «кримінальна відповідальність» як ціле і частина.

Далі слід з'ясувати, як співвідносяться об'єкти кримінально-правової охорони з тими суспільними відносинами, які врегульовані і гарантовані Конституцією України. Положення нормативних актів, які суперечать або не відповідають конституційним нормам, слід змінювати, оскільки Основний Закон визначає загальні принципи розвитку права нашої країни: верховенства права, гуманізму, справедливості, рівності всіх перед законом та ін. Тому всі нормативно-правові акти, а також їх норми, повинні відповідати цим принципам. Це правило стосується і норм Кримінального кодексу України (далі – КК України). Тобто об'єкти кримінально-правової охорони повинні визначатися не довільно, а з урахуванням положень Основного Закону. Тому найбільш важливі для людини, суспільства і держави суспільні відносини, які врегульовані і гарантовані конституційно-правовими нормами, повинні бути, при необхідності, поставлені під кримінально-правову охорону. Отже, ми встановили, що у відповідному кримінально-правовому дослідженні повинна бути підпорядкованість об'єктів кримінально-правової охорони суспільним відносинам, які врегульовані і гарантовані Конституцією України.

Аналіз сучасних вітчизняних наукових досліджень дозволяє зробити висновок про поширене ототожнення дослідниками таких понять, як «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони». Однак зауважимо, що в теорії кримінального права сформувався й інші позиції щодо співвідношення зазначених термінів.

Ми схилиємося до позиції заперечення тотожності зазначених понять, хоча й погоджуємося, що текстуально терміни, які позначають родовий об'єкт і об'єкт кримінально-правової

охорони, можуть збігатися (життя, здоров'я, відносини власності тощо). Оскільки ці об'єкти, по-перше, «розірвані» у часі; по-друге, об'єкт кримінально-правової охорони існує і тоді, коли в діях особи відсутні ознаки злочину або складу злочину. Тому зручною і цілком прийнятною для нашого дослідження є думка А. Музики і Є. Лащука про те, що об'єктом кримінально-правової охорони слід визнавати «суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, суб'єкти яких ще не зазнали суттєвої шкоди від суспільно небезпечного діяння (або не створена загроза її заподіяння) або зазнали шкоди від діяння (або створена загроза її заподіяння), яке не містить ознак злочину або складу злочину, передбаченого кримінальним законом» [7, 56]. Отже, впливає висновок про підпорядкованість родових об'єктів певних злочинів об'єктам кримінально-правової охорони.

Дослідження розвитку кримінально-правової охорони певних суспільних відносин неможливе без аналізу окремих концептуальних положень історії вітчизняної кримінально-правової науки. Використання історичного методу наукового пізнання при дослідженні кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, на нашу думку, має відбуватися таким чином: 1) спочатку слід розглянути загальні умовні етапи (стадії) розвитку російського права, про які йдеться в історико-правових дослідженнях. При цьому науково важливим є вивчення періодів розвитку саме українського кримінального права. Також при цьому слід враховувати типи і форми держави і права в різні історичні періоди, особливо кримінально-правових джерел і правових інститутів, а також інші соціально-політичні чинники; 2) далі слід розглянути особливості розвитку

кримінально-правової охорони певних суспільних відносин. При цьому таке дослідження слід пов'язувати не тільки з минулими формами держави і права в різні історичні часи, а й розглянути окремо вітчизняну законопроектну діяльність 1993–2001 рр. і 2001–2016 рр.; 3) саме в історичному контексті необхідно дослідити сучасне кримінальне законодавство Російської Федерації (далі – РФ). Це обумовлено низкою обставин: традиційно в українських кримінально-правових працях розглядається різне законодавство, що діяло на території України (як відомо, землі нашої країни були під впливом Російської імперії, Польщі, Угорщини, Молдавського князівства та Австрійської держави), тому якщо Автономна Республіка Крим, частина Донецької та Луганської областей офіційно визнані Верховною Радою України захопленими (окупованими) РФ, то слід вивчати кримінальне законодавство РФ, яке застосовується на таких територіях (перш за все в Криму) [8, 41–50].

Викладене свідчить про необхідність дослідження кримінально-правової охорони певних суспільних відносин з урахуванням історичного законодавчого досвіду.

Наступним етапом нашого дослідження стане розгляд питання використання зарубіжного досвіду протидії злочинності при вивченні кримінально-правової охорони. Доречно згадати, що правова база для таких досліджень була створена законодавцем, починаючи з 2001 р. Так, КК України в ч. 1 ст. 3 закріпив положення про те, що законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Законом України від 18 березня 2004 р. затверджена «Загально-

державна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС», спрямована, зокрема, на здійснення комплексного порівняльного аналізу регулювання правовідносин у відповідній сфері в Україні та в ЄС; розробка рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність до «*acquis*»; підготовка проектів законів України, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття; моніторинг імплементації актів законодавства України.

Отже, в контексті використання порівняльно-правового методу необхідно досліджувати не тільки міжнародні стандарти протидії злочинності, а й зарубіжне кримінальне законодавство, яке дозволяє повернутися до власних національних витоків правової системи і здійснити «взаємне узгодження відповідних правових систем на основі їх загального збагачення і розвитку» [9, 9] і в підсумку раціонально використовувати або враховувати потреби власної правової системи. Також типовою помилкою сучасних порівняльних досліджень кримінально-правової охорони певних суспільних відносин є вибірковість при аналізі законодавства окремих зарубіжних країн (наприклад, вчені не завжди визначають критерій такого порівняльно-правового дослідження). На підставі викладеного вважаємо за доцільне завжди враховувати позитивний зарубіжний досвід і міжнародні стандарти кримінально-правової охорони при здійсненні відповідного наукового пошуку.

Остаточним етапом нашого дослідження є перспективи кримінально-правової охорони, що реалізуються через вивчення підстав криміналізації діянь та декриміналізації злочинів.

Дії законодавця з криміналізації (декриміналізації) певних діянь тра-

диційно реалізуються в Україні в межах кримінально-правової політики держави. На нашу думку, слід говорити про криміналізацію суспільно небезпечних діянь, тобто про значення цього терміна саме у вузькому сенсі. Необхідно згадати, що в кримінально-правовій літературі існують різні точки зору щодо класифікації підстав (факторів, принципів, умов, передумов) криміналізації (декриміналізації) діянь. Перш за все, серед учених немає однакості щодо назви таких підстав. Ми погоджуємося з думкою більшості провідних українських учених (В. Борисов, В. Грищук, П. Фріс та ін.), які називають їх підставами. За підсумками аналізу існуючої законодавчої практики вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства 2001 р. визначено такі підстави для нормотворчості в сфері кримінального права: 1) міжнародно-правові; 2) конституційно-правові; 3) судові; 4) економічні; 5) політичні; 6) кримінологічні; 7) соціально-правові; 8) нормативні [10, 728–729]. Тобто будь-які законодавчі новації, без яких не буває жодного сучасного кримінально-правового дослідження, необхідно пропонувати з урахуванням зазначених підстав нормотворчості.

На підставі проведених досліджень можна зробити висновок, що оптимальне поєднання при дослідженні кримінально-правової охорони окремих методів кримінально-правової політики — криміналізації суспільно небезпечних діянь та декриміналізації злочинів, гарантує стабільність і обґрунтованість майбутньої законотворчої діяльності в цій сфері [2, 27].

Викладені положення дозволяють визначити загальні положення (принципи) будь-якого наукового пошуку кримінально-правової охорони певних

суспільних відносин: 1) визначення меж об'єкта (предмета) кримінального права: суспільні відносини, які перебувають під кримінально-правовою охороною (впливаючи на які, здійснюється охоронна функція кримінального права); суспільні відносини, які виникають у момент скоєння злочину (впливаючи на які, здійснюється регулятивна функція кримінального права); суспільні відносини, які поставлені під кримінально-правовою охороною, і суспільні відносини, які виникають у момент скоєння злочину (впливаючи на які, здійснюється виховна та превентивна (попереджувальна) функції кримінального права); 2) реалізація кримінально-правової охорони через потенційну кримінально-правову відповідальність; 3) підпорядкованість об'єктів кримінально-правової охорони суспільним відносинам, які врегульовані і гарантовані Конституцією України; 4) підпорядкованість родових об'єктів певних злочинів об'єктам кримінально-правової охорони; 5) врахування історичного законодавчого досвіду кримінально-правової охорони; 6) надання пріоритету нормам міжнародних договорів, які ратифіковані Україною, над нормами національного законодавства в сфері кримінально-правової охорони і використання позитивного зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони; 7) оптимальне поєднання при дослідженні кримінально-правової охорони окремих методів кримінально-правової політики — криміналізації суспільно небезпечних діянь та декриміналізації злочинів (які, як правило, ґрунтуються на міжнародно-правових, судових, політичних, кримінологічних, соціально-правових та нормативних підставах), гарантує стабільність й обґрунтованість майбутньої законотворчої діяльності у цій сфері.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи* / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна, В. К. Гришук, В. І. Шакун та ін. — К., 2015. — 688 с.
2. *Кузнецов В. В.* Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. — К., 2013. — 40 с.
3. *Наден О. В.* Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : моногр. — Х., 2012. — 272 с.
4. *Гришук В. К.* Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : моногр. — Хмельницький, 2012. — 736 с.
5. *Баулін Ю. В.* Звільнення від кримінальної відповідальності : моногр. — К., 2004. — 296 с.
6. *Фефелов П. А.* Механизм уголовно-правовой охраны (основные методологические проблемы). — М., 1992. — 126 с.
7. *Музыка А. А., Лашук Є. В.* Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : моногр. — К., 2011. — 192 с.
8. *Кузнецов В. В., Кузнецова Л. О.* Окремі напрями удосконалення історико-правових досліджень кримінального законодавства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/04_Kuznetsov.pdf.
9. *Шемшученко Ю. С.* Гармонізація законодавства України з міжнародним Європейським правом // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем : матеріали міжнар. наук. конф. (17–20 жовтня 2000 р.) / НАН України ; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. — К., 2000. — С. 9–17.
10. *Кузнецов В. В.* Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : моногр. — К., 2012. — 916 с.

REFERENCES

1. *Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy* [Modern criminal and legal system in Ukraine: realities and prospects], Kyiv, 2015, 688 p.
2. *Kuznetsov V. V.* Kryminalno-pravova okhorona hromadskoho poriadku ta moralnosti [Criminal legal protection of public order and morality], Kyiv, 2013, 40 p.
3. *Naden O. V.* Teoretychni osnovy kryminalno-pravovoho rehuliuвання v Ukraini [Theoretical bases of criminal and legal regulation in Ukraine], Kharkiv, 2012, 272 p.
4. *Hryshchuk V. K.* Filosofska-pravove rozuminnia vidpovidalnosti liudyny [Philosophical and legal understanding of responsibility of the person], Khmelnytskyi, 2012, 736 p.
5. *Baulin Yu. V.* Zvylnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti [Release from criminal responsibility], Kyiv, 2004, 296 p.
6. *Fefelov P. A.* Mekhanizm ugodovno-pravovoy okhrany (osnovnye metodologicheskie problemy) [Mechanism of criminal legal protection (main methodological problems)], Moscow, 1992, 126 p.
7. *Muzyka A. A., Lashchuk Ye. V.* Predmet zlochyynu: teoretychni osnovy piznannia [Crime subject: theoretical bases of knowledge], Kyiv, 2011, 192 p.
8. *Kuznetsov V. V., Kuznetsova L. O.* Okremi napriamy udoskonalennia istoryko-pravovykh doslidzhen kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy [Separate directions of improvement of historical and legal researches of criminal Ukraine of the legislation]. Available at: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/04_Kuznetsov.pdf.
9. *Shemshuchenko Yu. S.* Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym Ievropeiskym pravom [Harmonization of the legislation of Ukraine with the international European law], *Ievropa, Iaponiia, Ukraina: shliakhy demokratyzatsii derzhavno-pravovykh system*, Kyiv, 2000, pp. 9–17.
10. *Kuznetsov V. V.* Kryminalno-pravova okhorona hromadskoho poriadku ta moralnosti v ukrainskomu vymiri [Criminal and legal protection of public order and morality in the Ukrainian measurement], Kyiv, 2012, 916 p.

Кузнецов В. В. Принципи кримінально-правової охорони

Анотація. У статті досліджено проблему вивчення кримінально-правової охорони суспільних відносин у сучасній українській теорії кримінального права. Встановлено безсистемність і непослідовність під час розгляду цієї проблематики. На підставі проведеного дослідження сформульовані принципи кримінально-правової охорони суспільних відносин.

Ключові слова: декриміналізація, криміналізація, злочин, кримінально-правова охорона, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство.

Кузнецов В. В. Принципы уголовно-правовой охраны

Аннотация. В статье исследована проблема изучения уголовно-правовой охраны общественных отношений в современной украинской теории уголовного права.

Установлена бессистемность и непоследовательность в рассмотрении этой проблематики. На основании проведенного исследования сформулированы принципы уголовно-правовой охраны общественных отношений.

Ключевые слова: декриминализация, криминализация, преступление, уголовно-правовая охрана, уголовная ответственность, уголовное законодательство.

Kuznetsov V. The Principles of Criminal Law Protection

Annotation. The article studies the problem of investigating the issue of criminal law protection of social relations in modern theory of criminal law of Ukraine. Unsystematic and inconsistent features have been ascertained within the investigation of this issue. The principles of criminal law protection of social relations have been stated in terms of the investigation.

Key words: decriminalization, criminalization, crime, criminal and law protection, criminal liability, criminal legislation.